

LBRIS

We know
books

ANNE APPLEBAUM

**AXA
AUTOCRAȚILOR**

**CORUPȚIE, CONTROL, PROPAGANDĂ:
CUM SE SPRIJINĂ RECIPROC DICTATORII
PENTRU A-ȘI PĂSTRA PUTEREA**

Traducere din limba engleză de
SILVIA PALADE

LITERA
București

Cuprins

<i>Introducere: Axa autocrațiilor</i>	9
1. Lăcomia care unește	23
2. Metastazele cleptocrației	45
3. Controlul asupra narațiunii	65
4. Schimbarea sistemului de operare	95
5. Discreditarea democrațiilor	117
<i>Epilog: Democrați uniți</i>	141
<i>Mulțumiri</i>	165
<i>Note</i>	167
<i>Credite texte</i>	191

LĂCOMIA CARE UNEȘTE

În vara lui 1967, capitaliștii austrieci și vest-germani din industria gazelor naturale și a oțelului s-au întâlnit cu un grup de comuniști sovietici într-un loc retras, o fostă cabană de vânătoare habsburgică de lângă Viena.¹ Trebuie să fi fost o atmosferă suprarealistă. Trupele sovietice părăsiseră Austria cu doar 12 ani în urmă. Soldații vest-germani încă își mai încrucișau privirile cu soldații est-germani peste granița fortificată din Berlin. Temerile unei iminente invazii sovietice se atenuaseră, însă doar grație importantei prezențe militare americane în Europa.

Cu toate acestea, toți participanții la întrunire aveau interese comune. Inginerii sovietici tocmai descoperiseră o cantitate imensă de zăcăminte de gaze naturale în vestul Siberiei. Noua tehnologie însemna că gazele deveneau o sursă de energie mai curată, mai ieftină și mai ușor de transportat. Conductele din Estul comunist către Vestul capitalist păreau o soluție excelentă în beneficiul ambelor părți. Membrii grupului au discutat și au fost de acord să se întâlnească din nou. Discuțiile au continuat apoi în alte orașe, trecând de la prețul gazelor la costul împrumuturilor și la tehnologia de construire a conductelor. În februarie 1970, autoritățile vest-germane și cele sovietice au încheiat în sfârșit acordul care avea să ducă la construirea primei conducte de gaze naturale din URSS către Europa Occidentală.²

Înainte de încheierea acestui acord, schimburile economice dintre Europa Occidentală sau Statele Unite și Uniunea Sovietică se limitaseră la comerțul cu icoane, cherestea și grâne,

precum și câteva contracte în domeniul mineritului. Din momentul în care au început discuțiile în cabana de vânătoare din Austria, a devenit clar pentru toată lumea că negoțul cu gaze naturale avea să fie diferit. Conducele erau scumpe și permanente. Acestea nu puteau fi instalate într-o zi și demontate a doua zi și nu puteau depinde de capriciile unui anumit lider. Era nevoie de contracte pe termen lung, iar semnarea acestora trebuia să se facă într-un set de relații politice previzibile.

Pentru Willy Brandt, ministrul de externe vest-german, aceste relații previzibile constituiau aspectul cel mai important al proiectului. El nu se temea că țara sa va deveni dependentă de Uniunea Sovietică. Dimpotrivă, se baza pe negociatorii săi, îndemnându-i să extindă acordul. Raționamentul său era cu precădere politic: el considera că o relație economică de dependență reciprocă ar face de neconceput un eventual conflict militar.³ În calitate de cancelar, funcție pe care avea să o dețină ulterior, Brandt a transformat conceptul de „politică răsăriteană” (*Ostpolitik*) într-unul dintre pilonii centrali ai politicii externe germane postbelice. În anii următori, conductele au asigurat o legătură fizică între Moscova și Bonn și, în cele din urmă, Berlin, Roma, Amsterdam, Helsinki și zeci de alte orașe europene. Acestea au rămas în centrul politicii externe germane după 1991, când Uniunea Sovietică s-a destrămat și Germania a fost reunificată.

Pe parcurs, *Ostpolitik*-ul german a devenit și o teorie a schimbării, explicând nu doar cum democrațiile pot avea relații comerciale cu autocrațiile, ci și cum le pot transforma încet și subtil. Egon Bahr, care a fost vreme îndelungată consilier al lui Willy Brandt, descria această idee într-un discurs celebru din 1963, denumind conceptul *Wandel durch Annäherung* (schimbare prin apropiere).⁴ Dacă Occidentul ar putea atenua confruntarea, ar discuta cu regimul est-german și ar oferi schimburi comerciale în loc de boicoturi, susținea el, atunci ar fi posibilă o „relaxare a frontierelor”. Bahr nu a solicitat niciodată boicoturi

sau sancțiuni împotriva est-germanilor și a făcut rareori referire la deținuții politic, chiar dacă știa că deținuții politic se aflau acolo: Germania de Vest plătea frecvent pentru eliberarea disidenților din închisorile est-germane, cheltuind peste trei miliarde de mărci germane pentru acest straniu comerț cu oameni în anii dinainte de 1989.⁵ În loc să vorbească limpede despre prizonieri sau despre drepturile omului, Bahr a folosit ceea ce scriitorul Timothy Garton Ash numește „incertitudine emoțională” pentru a evita subiectul.⁶

Nu toți erau atât de siguri în legătură cu acordurile privind construirea conductelor. Richard Nixon a crezut întotdeauna că adevăratul obiectiv al Uniunii Sovietice în negocierile și discuțiile cu Brandt și Bahr era, după cum declara, „desprinderea Germaniei de NATO”.⁷ Jimmy Carter, care dorea ca promovarea drepturilor omului să fie mai importantă decât comerțul, a detestat *Ostpolitik* într-o asemenea măsură încât a impus un boicot asupra vânzării de tehnologie americană Germaniei, după ce Uniunea Sovietică arestase doi disidenți, Aleksandr Ghinzburg și Natan Șaranski, în 1978. Helmut Schmidt, cancelarul Germaniei la acea vreme, declara plin de mânie că Jimmy Carter este un „predicator idealist” care nu știe nimic despre Rusia. Administrația Reagan a făcut un pas înainte, impunând controale la export pentru unele utilaje destinate⁸ construirii conductei, în urma declarării legii marțiale în Polonia, în 1981, interzicând companiilor americane să lucreze la conductă și companiilor străine implicate în proiect să facă afaceri în Statele Unite – toate, măsuri radicale la acea vreme.

Nixon, Carter și Reagan nu au fost motivați de răutate sau de interese pur comerciale, ci mai degrabă de întrebări legate de consecințele politice ale comerțului cu o autocrație. Deși Germania era principalul contractant, totuși multe alte țări beneficiau de pe urma gazelor naturale, ceea ce însemna că întregul continent ar fi putut deveni dependent de bunăvoința

sovieticilor. Ar fi putut fi conductele folosite ca instrument de șantaj? Caspar Weinberger, secretar al apărării în administrația Reagan, vorbea cu îngrijorare despre nevoia de a limita „influența economică sovietică asupra Occidentului“.⁹

La baza acestei dezbateri se afla o dilemă morală și politică mai profundă: relațiile comerciale dintre Est și Vest au îmbogățit statul sovietic și au consolidat puterea imperiului său? Încă de pe vremea revoluției bolșevice, printre obiectivele politicii externe ale Kremlinului era inclusă în mod explicit subminarea democrațiilor europene. În anii 1970 și 1980, URSS a sprijinit grupuri teroriste în Germania de Vest și în Italia, a ajutat mișcări extremiste în Europa și în întreaga lume și a reprimat opoziția politică în Europa de Est, inclusiv în Germania de Est. Cu toate acestea, gazul a continuat să curgă spre Vest, iar valuta forte spre Est, furnizând Moscovei fonduri care au contribuit la susținerea aceleiași Armate Roșii împotriva căreia NATO trebuia să fie pregătită să lupte și a KGB-ului împotriva căruia concureau serviciile de securitate occidentale. Dacă aceste relații comerciale consolidau puterea Moscovei, erau ele cu adevărat benefice? Care erau costurile ascunse? Cât timp a existat Uniunea Sovietică, acest paradox al politicii americane și europene nu a fost niciodată cu adevărat rezolvat și a rămas nerezolvat și după destrămarea Uniunii Sovietice.

În anii 1990, o epocă în care majoritatea oamenilor se așteptau să se bucure de noile dividende ale păcii și să-și petreacă restul timpului vorbind despre emisiuni de televiziune, costurile ascunse ale vieții nu erau aproape deloc menționate. Aceasta era epoca „Sfârșitului istoriei?“ al lui Francis Fukuyama, eseul din 1989 publicat în *National Interest*, care a fost interpretat greșit pe scară largă ca o declarație naivă de optimism de genul „totul este spre bine în cea mai bună dintre toate lumile posibile“. *Democrația liberală este victorioasă, mai devreme sau mai târziu*

toți oamenii o vor dori și nu este nevoie de nici un efort special pentru a o încuraja; trebuie doar să avem răbdare, iar efectele benefice ale comerțului și ale globalizării vor face minuni. În realitate, raționamentul lui Fukuyama era mult mai subtil, însă versiunea simplificată a devenit cunoscută fiindcă oamenii își doreau să fie adevărat.

Și nici nu este de mirare că ideea potrivit căreia democrația liberală este ceva predeterminat, chiar inevitabil, a avut un farmec profund. I-a făcut pe locuitorii democrațiilor să se simtă virtuoși, deoarece trăiau deja într-o societate ideală. De asemenea, și oamenii de afaceri, și bancherii care tocmai începeau să-și extindă investițiile în China și în lumea postsovietică se simțeau mai bine. Dacă vechile dileme morale cu privire la investițiile făcute în autocrație dispăruseră, atunci nu mai trebuiau să facă nimic special pentru a-și justifica acțiunile.

În acea perioadă, vechea sintagmă folosită de Bahr, *Wandel durch Annäherung* („schimbare prin apropiere“), s-a transformat în *Wandel durch Handel* („schimbare prin comerț“). Aceste cuvinte nu numai că sunau mai bine în germană, ci reflectau, de asemenea, realitatea. Comerțul între democrațiile postbelice din Europa de Vest, sub forma unei piețe comune din ce în ce mai integrate, produsese într-adevăr pace și prosperitate. După 1990, mulți au sperat că prin intermediul comerțului se va îmbogăți și jumătatea estică a continentului, care, astfel, se va apropia, din punct de vedere politic și cultural, de jumătatea vestică. Expresia *Wandel durch Handel* a devenit cunoscută fiindcă se potrivea lumii comerțului, dar și pentru că descria experiența reală a oamenilor obișnuiți.

S-a acordat atâta încredere eficienței comerțului, încât unii au uitat repede de politicile mai dure care contribuiseră la reunificarea europeană. În 2014, Berlinul a marcat cea de-a 25-a aniversare a căderii Zidului Berlinului, iar eu am participat la festivitățile oficiale, conduse de cancelarul german Angela Merkel. Mihail

Gorbaciov a fost prezent în sală, ca un fel de simbol al victoriei, la fel ca Lech Wałęsa. Însă președintele George H.W. Bush, care negociase, de fapt, sfârșitul Uniunii Sovietice și destrămarea Imperiului Sovietic, aproape că nici nu a fost menționat. Nu s-au făcut prea multe referiri nici la trupele americane care descurajaseră atacurile sovietice atâtea decenii și care se aflau (și încă se mai află) pe teritoriul Germaniei. Violența, soldații, armatele și mai ales armele nucleare au fost scoase din poveste.

Germanii credeau că diplomația și comerțul le reunificaseră țara. De asemenea, credeau că diplomația și comerțul vor contribui, în cele din urmă, la normalizarea relațiilor dintre Rusia și Europa. În același timp, și din motive similare, mulți americani și europeni ajunseseră la convingerea potrivit căreia comerțul va aduce armonie și în zona Pacificului, prin integrarea Chinei în lumea democratică. Și ei aveau motive de speranță: diferite facțiuni se luptau pentru putere în China, inclusiv unele care doreau reforme liberale. După cum scria recent istoricul Julian Gewirtz, economiștii chinezi au întreținut, în această perioadă, o gamă surprinzător de largă de contacte cu economiști occidentali, împrumutând de la aceștia analiza piețelor și a comerțului, precum și modul în care înțelegeau legăturile dintre creșterea economică și cultura politică. O Chină mai liberală, dacă nu chiar o Chină democratică, părea un lucru realizabil, inclusiv pentru mulți chinezi.¹⁰

Cu toate acestea, privind retrospectiv, este remarcabil cât de repede numeroși analiști și lideri occidentali aflați de cealaltă parte a spectrului politic s-au avântat spre cel mai optimist scenariu dintre toate scenariile posibile. Încă din 1984, la doar câțiva ani după reformele lui Deng Xiaoping, Ronald Reagan a vizitat China și a declarat, într-un discurs optimist, că „avem multe de câștigat de ambele părți din extinderea posibilităților în domeniul comerțului și al relațiilor culturale”.¹¹ El era sigur că văzuse semnele unei schimbări mai profunde: „Prima infuzie

a spiritului liber al economiei de piață a înviorat deja economia chineză. De asemenea, cred că i-a făcut pe chinezi mai fericiți și a deschis calea către o societate mai dreaptă.”

Un deceniu mai târziu, Bill Clinton, președinte al unei generații diferite și cu convingeri politice diferite, declara că „sporirea interdependenței ar avea un efect eliberator în China... Computerele și internetul, faxurile și fotocopiatoarele, modemele și sateliții, toate acestea contribuie la consolidarea legăturilor cu oamenii, ideile și lumea de dincolo de granițele Chinei.”¹² În 2000, când a susținut admiterea Chinei în Organizația Mondială a Comerțului, el a reafirmat acest lucru cu și mai multă tărie: „Cred că alegerea între drepturile economice și drepturile omului, între securitatea economică și cea națională, este una falsă”, declara el în cursul unei întruniri organizate la Școala John Hopkins de Studii Internaționale Avansate.¹³ Au fost înregistrate reacțiile publicului:

Acum nu mai există nici o îndoială că China a încercat să înăsprească accesul la internet. (*Chicote*)

Succes! (*Râsete*)

Este ca și cum ai încerca să lupți cu morile de vânt. (*Râsete*)

Privind retrospectiv, optimismul lui Clinton era extraordinar. „În economia cunoașterii”, spunea el, „inovarea economică și puterea politică, indiferent dacă ne place sau nu, vor merge inevitabil mână în mână.” Acest optimism era împărtășit de foarte mulți. În 2008, cancelarul german Gerhard Schröder, contemporan cu Clinton, scria un articol intitulat „De ce avem nevoie de Beijing”, în care lauda ceea ce păreau a fi semnele „progresului pe calea urmată de China către o societate constituțională, justă și, într-o bună zi, sunt sigur, democratică” și îndemna Germania „să poarte un dialog corect și plin de încredere cu

China, așa încât standardele justiției, libertății și democrației să aibă, în cele din urmă, câștig de cauză”.¹⁴

Dar au existat și sceptici. O coaliție largă de politicieni și de sindicaliști a încercat să blocheze aderarea Chinei la Organizația Mondială a Comerțului, temându-se de eventualele efecte ale acestei aderări asupra muncitorilor occidentali. Alții pur și simplu s-au îndoit că promisiunile făcute în această relație vor fi onorate. Chris Patten, ultimul guvernator britanic al provinciei Hong Kong, afirma că Marea Britanie își făcuse iluzii când își închipuise că o Chină mai bogată va deveni în mod automat o țară democratică.¹⁵ Însă, în toate aceste discuții despre China și Rusia care au avut loc în anii 1990 și în ciuda tuturor dezbaterilor cu privire la impactul *economic* pe care l-ar putea avea deschiderea granițelor asupra piețelor occidentale, aproape nimeni nu a vorbit despre impactul politic asupra democrațiilor occidentale.

Toți au presupus că într-o lume mai deschisă, într-o lume interconectată, democrația și ideile liberale se vor răspândi în statele autocratice. Nimeni nu și-a imaginat că autocrația și iliberalismul se vor răspândi, în schimb, în lumea democratică.

Autocrația este un sistem politic, un mod de structurare a societății, o modalitate de organizare a puterii. Nu este o trăsătură genetică. Culturile, limbile sau religiile popoarelor nu o produc în mod necesar. Nici o națiune nu este condamnată pe vecie la autocrație, la fel cum nici o națiune nu are garanția democrației. Sistemele politice se pot schimba. La sfârșitul anilor 1980, în timpul exploziei discuțiilor și dezbaterile publice cunoscute sub numele de *glasnost*, mulți ruși au crezut că Rusia se poate schimba.

Mai mult decât atât, în acea perioadă, mulți ruși au crezut că țara lor se afla în pragul unei transformări istorice, pozitive, poate chiar o transformare democratică liberală. *Izvestia*,

ziarul guvernului sovietic, declara că „ideile zdrobite și eviscerate de democrație și libertate încep să ia avânt”.¹⁶ Andrei Saharov, fizician și disident, vorbea despre „regenerarea” societății sovietice pe o nouă bază morală. „Corupția, minciuna, tăcerea și ipocrizia” puteau fi înlăturate pentru totdeauna, credea el. Aceasta nu era doar concepția elitelor. Potrivit sondajelor de opinie desfășurate în toate regiunile URSS în 1989, nu exista o nostalgie profundă, atavică, pentru dictatură. Dimpotrivă, nouă din zece oameni declarau că pentru cetățeni era important „să se exprime liber”.¹⁷ Ei acționau potrivit acestei convingeri: la sfârșitul anilor 1980, cetățenii Uniunii Sovietice dezbăteau tot felul de lucruri. Îmi amintesc mici grupuri de oameni adunați în parcuri publice, discutând. Toți simțeau că se întâmpla ceva important, iar unii credeau că va fi bine.

După disoluția Uniunii Sovietice, în 1991, ideea *Wandel durch Handel* – „schimbare prin comerț” – a câștigat teren și în Rusia. Reformatorii credeau că stabilirea unei legături profunde și rapide cu lumea exterioară îi va ajuta să distrugă vechiul sistem disfuncțional de planificare centralizată și să creeze o nouă ordine politică, precum și o nouă ordine economică. „Eram absolut sigur că vom reuși”, afirma Igor Gaidar, economistul rus care a promovat politica „terapii de șoc”. „Eram absolut sigur că nu există alte cale și că o amânare înseamnă sinucidere pentru țară.”¹⁸ Însă alții aveau alte planuri.

Printre ei se afla și Vladimir Putin. Într-un scurt documentar realizat în februarie 1992, Putin, pe atunci viceprimar al orașului Sankt-Petersburg, se exprima în favoarea micilor întreprinzători. „Clasa antreprenorială ar trebui să devină baza pentru crearea prosperității societății în ansamblu”, declara el. Cu ceea ce părea să fie o convingere reală, el i-a încurajat pe partenerii occidentali să investească în industria rusă. Decenii mai târziu, regizorul aceluși documentar, Igor Șadhan, îi spunea jurnalistei Catherine Belton că Putin „m-a recrutat”.¹⁹ Părea,

declara Șadhan, că este un om „care avea să facă țara să progreseze, care chiar va face ceva“.

După ce a fost ales președinte, Putin a condus într-adevăr țara într-o nouă direcție. Asemenea economiștilor liberali, el dorea să reformeze sistemul economic sovietic și spera ca Rusia să devină o țară bogată. Însă rămăsese nostalgic după Imperiul Sovietic, a cărui prăbușire a descris-o ca pe un „dezastru geopolitic“, și cu siguranță nu dorea regenerarea societății sovietice pe o nouă bază morală. Karen Dawisha, autoarea uneia dintre primele cărți care descriu în detaliu proiectul politic al lui Putin, observa că mulți au descris în mod eronat Rusia în anii 1990 ca fiind „un sistem democratic incipient, tras în jos de istorie, autocrați din întâmplare, inerție populară, incompetență birocratică sau sfaturi proaste din partea Occidentului“.²⁰ Adevărata poveste a aceluia deceniu a fost foarte diferită: „De la bun început, Putin și cercul său de apropiați au încercat să creeze un regim autoritar condus de o clică politică... care au folosit democrația mai degrabă ca decor decât ca direcție“.

Statul care a apărut, în cele din urmă, la mijlocul primului deceniu al secolului XXI nu mai era o superputere, însă Rusia a rămas influentă, într-o măsură mai mare decât au înțeles mulți la acea vreme, ca model și inspirație pentru multe alte dictaturi moderne. Rusia lui Putin nu era un stat totalitar de modă veche, izolat și autarhic. Și nici o dictatură săracă, complet dependentă de donatori străini. În schimb, reprezenta ceva nou: o cleptocrație autocratică în toată regula, un stat mafiot construit și condus cu unicul scop de a-i îmbogăți pe liderii acestuia.

Acest proiect fusese lansat mult mai devreme decât au înțeles cei mai mulți. Probabil că ideea încolțise în mintea agenților aflați în sediul KGB-ului din Dresda, unde Putin activase în anii 1980 și unde echipele KGB și Stasi își construiau deja rețeaua de spioni, casele conspirative și conturile bancare secrete.²¹ Ei nu erau singuri: „capitalismul“ rusesc a fost, de la